

Agnieszka Borkowska

ORCID: 0000-0003-2522-277X

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
Wydział Nauk Społecznych

Szkoła kształcąca ideą myśli pedagogicznej Jana Amosa Komeńskiego

A school educating with the idea of pedagogical thought
of John Amos Comenius

DOI: 10.34739/szk.2022.09.06

Streszczenie: Analiza poglądów Jana Amosa Komeńskiego – odnoszących się do edukacji traktowanej jako połączenie procesu kształcenia i wychowania – ujawnia wiele nowatorskich, jak na współczesne mu czasy, propozycji. Zainteresowanie jego myślą pedagogiczną wynika niewątpliwie z uniwersalizmu przyjmowanych przez niego założeń. Znaczna część jego teorii znajduje odzwierciedlenie we współczesnych koncepcjach pedagogicznych. Poglądy Komeńskiego stworzyły podwaliny orientacji humanistycznej w pedagogice, ukształtowanej na przełomie XIX i XX wieku. Wyrosły na gruncie krytyki szkoły oraz postulowania radykalnych zmian w wychowaniu i kształceniu. Zamierzeniem artykułu jest identyfikacja myśli Jana Amosa Komeńskiego składających się na model szkoły kształcącej, której idea i przesłanie znajdują swoje miejsce w wielowymiarowej edukacji XXI wieku. Celem artykułu jest ukazanie myśli pedagoga osadzonych w systemie kształcenia, rozumianym jako organizacja pracy szkoły, planowanie i realizacja procesu edukacyjnego, bazującego na zasobach i potrzebach uczniów, tworzenie relacji uczeń – nauczyciel, podejmowanie działań związanych z kształtowaniem postaw, tworzenie atmosfery i klimatu szkoły.

Słowa kluczowe: szczęśliwość, wszechwiedza, kształcenie i wychowanie, reforma edukacji

Abstract: The analysis of the views of Jan Amos Comenius regarding education, treated as a combination of the process of education and upbringing, reveals many innovative proposals, as for his times. The interest in his pedagogical thought undoubtedly results from the universality of the adopted assumptions. A significant part of the theory is reflected in modern pedagogical concepts. Comenius' views laid the foundations for the humanistic orientation of pedagogy, which was developing at the turn of the 19th and 20th centuries. They grew up on the basis of criticism of the school, postulating radical changes in raising and education. The intention of the article is to identify the thoughts of Jan Amos Komenski, which make up the model of an educational school, whose ideas and message find their place in the multidimensional education of the 21st century. The aim of the article is to show the pedagogue's thoughts embedded in the education system, understood as: organisation of school work, planning and implementation of the educational process based on the resources and needs of students, creating student-teacher relationships, taking actions related to shaping attitudes, creating the atmosphere and climate of the school.

Keywords: happiness, omniscience, education and upbringing, education reform

Szczęśliwość i wszechwiedza najwyższym dobrem człowieka

O humanistycznym podejściu Komeńskiego do wychowania świadczy między innymi cel, jaki mu on wyznacza – jest nim podmiotowe traktowanie wychowanka, ujawniające się w ukierunkowaniu na jego dobro. Jak pisze Barbara Sitarska (2014: 166), „ukazanie ludziom ich najwyższego dobra oraz skłonienie ich do pragnienia szczęścia i dążenie do niego” było jednym z głównych dążeń tego uczonego. Przedmiotowe dobro oznaczało osiągnięcie „wszechwiedzy” i „szczęśliwości”. Komeński (1965: 39) pisał: „ostatecznym celem człowieka jest wieczysta szczęśliwość w łączności z Bogiem”.

We współczesnej myśli pedagogicznej kategoria szczęścia orientuje procedury wychowawcze i ich cele. Z uwagi na to, że szczęście jest jakością rozpoznawaną subiektywnie, a przez to trudno definiowalną, jego odpowiednikiem w nauce jest określenie „dobrostan”. Definiuje się go jako poznawczą i emocjonalną ocenę jakości życia, która obejmuje sądy poznawcze i reakcje emocjonalne (Diener, Lucas, Oishi, 2005). Oznacza więc długotrwałe utrzymujące się pozytywne samopoczucie, będące wynikiem stabilnej emocjonalności, utrzymującej się w dłuższym czasie, niepodatnej na chwilowe wahania nastrojów. Odpowiada ona za odczucie „dobrego życia”, przyjmowane za wyznacznik szczęścia.

Podejścia do zagadnienia badania szczęścia wyznaczone zostały poprzez odwołanie się do odmiennych rodzajów motywacji: zewnętrznej, zorientowanej na osiągnięcie dóbr, i wewnętrznej, ukierunkowanej na rozwój siebie. To właśnie na tych założeniach opiera się współczesny proces edukacji, w którym dobrem staje się nie tylko posiadanie, lecz także dążenie do własnego rozwoju i przyjmowanie za niego odpowiedzialności. Realizacja osobowego potencjału (samorealizacja) zapewnia jednostce optymalne funkcjonowanie, oznaczające pełną świadomość własnego doświadczenia, akceptację siebie, tolerancję dla innych, autonomię, samosterowność i obiektywny stosunek do rzeczywistości (Maslow, 1990) – które w obecnie prowadzą do prawidłowego funkcjonowania w społeczeństwie, w tym: na rynku pracy. Kształtowaniu takich postaw sprzyjają – oprócz wyposażania uczniów w wiedzę przedmiotową – uniwersalne umiejętności kluczowe, wynikające z podstaw programowych.

Komeński kreuje obraz człowieka zmotywowanego do rozwoju drzemających w nim potencji i kierującego się mądrością, wypływającą ze zrozumienia złożoności świata, w tym również społecznego. To założenie

wszehstronnego rozwoju, prowadzące do szczęśliwości, czyni Komeński także podstawą edukacji. Nawołuje do kształcenia całościowego, kiedy pisze: „kształcić należy nie jakąś część człowieka, lecz jego całego, we wszystkim, co stanowi naturę ludzką” (Komeński, 1973: 30). Uważa także, że kształcić należy „to, co może [człowieka] uczynić mądrym i szczęśliwym” (Komeński, 1973: 11). Wszehstronny rozwój oznacza zatem doskonalenie tych potencji, które mogą powiększyć zasoby poznawcze. U Komeńskiego oznaczają one wszechwiedzę, czyli „dążenie do pełni człowieczeństwa na drodze kształcenia” (Sztobryn, 2015: 26). Autor postulował, aby wszyscy ludzie byli wszechwiedzący, to jest:

- 1) rozumiejący wewnętrzne składniki zarówno rzeczy, jak i myśli i mowy,
- 2) rozumiejący zasady wszelkiego działania, własnego i innych ludzi, granice, środki i sposoby postępowania,
- 3) umiejący we wszystkich rozproszonych i wzajemnie zachodzących na siebie działaniach (jak również w myśleniu i mówieniu) rozróżnić to, co istotne, od tego, co przypadkowe, i to, co obojętne, od tego, co szkodliwe (Komeński, 1973: 13).

Wszechwiedza miała zapewnić rozumienie świata, jego fizycznych i społecznych prawidłowości, a potencjał miał – w przekonaniu autora – umożliwić człowiekowi dokonywanie właściwych wyborów, pozostających w zgodzie z jego wartościami i nim samym. Myśl ta odzwierciedla założenia współczesnego systemu edukacji.

Komeński (1973: 21) wskazuje, że każdej istocie ludzkiej bez wyjątku przynależą z natury właściwości określające człowieczeństwo – „wszystko, co może u ludzi ukształtować ludzkie człowieczeństwo, dane jest wszystkim” – a wśród nich najważniejszą jest rozum, który jednak sam w sobie nie wystarczy. Człowiek musi nauczyć się nim posługiwać właściwie, czyli w sposób, który doprowadzi go do mądrości (wszechwiedzy) – i to jest zadanie szkoły. Niezbędne jest zatem kształcenie człowieka,

ponieważ nie należy życzyć sobie tego, by jakiegokolwiek człowieka pozbawić człowieczeństwa przez zdegenerowanie, należy życzyć sobie, by żaden człowiek nie pozostał bez wykształcenia: bo dla ludzi pozbawionych kształcenia najłatwiejszą rzeczą, z samej natury ludzkiej wynikającą, jest degeneracja (Komeński, 1973: 13).

To na bazie tych założeń – przez obowiązek szkolny i obowiązek nauki – realizowana jest obecnie idea demokratyzacji i powszechności kształcenia.

Istotną przesłanką w rozumieniu zarysowanej przez Komeńskiego koncepcji człowieka jest założenie o nieograniczoności pokładów wszechwiedzy. Przyjmuje on, że każdy człowiek posiada potencje umożliwiające doskonalenie, a ich wykorzystanie zależy od jego woli. Wskazywał, że dziecko jest nieukształtowane, nieokreślone w człowieczeństwie, ale obdarzone potencjami, które wymagają odpowiedniej stymulacji i wiedzy. Z założenia tego wynika konieczność oddziaływania na dziecko i jego formowania, a kształcenie staje się dla niego koniecznością rozwojową. Zadaniem kształcenia jest ukierunkowanie rozwoju człowieka, tak by realizował przeznaczone mu cele, poprzez ukazanie mu Boga jako źródła dobra, oraz nauczenie go używania rozumu i rzeczy (Florczykiewicz, 2021).

Osiągnięcie wszechwiedzy oznacza przeniknięcie człowieka kulturą „we wszystkich dziedzinach, które składają się na naturę ludzką” (Komeński 1973: 10). W konsekwencji sprawia to, że człowiek potrafi

poznać prawdę i nie dać się zwodzić fałszom, kochać dobro i nie ulegać pokusie zła; czynić to, co czynić należy, a nie dopuszczać się czynów, których należy unikać. (...) ze wszystkimi o wszystkim mądrze rozmawiać i nigdzie nie być niemy. (...) postępować we wszystkim nie lekkomyślnie, lecz rozsądnie, i dzięki temu nigdy nie zbaczać na błędne ścieżki, do celu swego, swej szczęśliwości (Komeński 1973: 24).

Przytoczony opis jednostki wszechwiedzącej odpowiada opisowi funkcjonowania człowieka samorealizującego się, które współcześnie utożsamia się z optymalną adaptacją społeczną (Masłow, 1990), wynikającą chociażby z podejmowanych działań wychowawczych.

Pomimo założenia Komeńskiego, że „natura ludzka jest wszędzie jednakowa”, to jednak zwraca on uwagę na różnice indywidualne w szybkości nabywania wszechwiedzy, uwarunkowane podmiotowymi cechami. To nic innego, jak indywidualizacja kształcenia w zakresie formy, metody lub warunków.

Przedstawione cele człowieka: samorealizacja, samorozwój i wszechwiedza, stanowią odpowiedniki szczęścia, utożsamianego z podejmowaniem przez niego aktywności ukierunkowanej na doskonalenie siebie, rozwój potencji – co w konsekwencji prowadzi do samorealizacji.

Rozważania nad edukacją

W spuściźnie Komeńskiego istotną rolę zajmują rozważania nad edukacją. Stanowią one bazę dla opisu świata społecznego w różnorodnych koncepcjach filozoficznych. Rozważania nad naturą i determinacją człowieka (dziecka) i świata, powiązaniemi między nimi, ich genezą i prawidłowościami – składają się na opis rzeczywistości wychowawczej, którą można określić mianem rzeczywistości edukacyjnej. Rekonstrukcja jej opisu może stać się punktem wyjścia do ukazania ewolucji poglądów, jaka dokonała się od czasów uczonego. Rzeczywistość jednak, jak podkreśla Sztobryn (2013), jest kategorią niejednoznaczną, a jej sens zależy od kontekstu. Jest ona w tym przypadku określona jako byt materialny, niezależny od poznającego go podmiotu (człowieka, dziecka), lecz przez niego postrzegany jako obecny w doświadczeniu i refleksji.

Rzeczywistość edukacyjną wyznaczają nakładające się na siebie elementy, tj. przyjęta ideologia, wyrażona w celach, treściach i zadaniach edukacyjnych, będąca odzwierciedleniem standardów przyjętych w danym państwie i realizowana przez: uczniów (potrzeby edukacyjne), nauczycieli (warsztat pedagogiczny). Wszystkie one znalazły odniesienie w rozważaniach Komeńskiego, obrazując jego sposób myślenia o świecie.

W formułowanej koncepcji świata i człowieka zaznacza się teologiczna orientacja Komeńskiego, ukształtowana w następstwie jego wykształcenia i światopoglądu. Punktem wyjścia budowania wiedzy o świecie jest zatem człowiek – jego natura i zorientowanie ku Bogu.

Komeński, pozostając w zgodzie z doktryną chrześcijańską, przyjmował, że „ostatecznym celem człowieka jest wieczysta szczęśliwość w łączności z Bogiem” (1956: 39), natomiast w życiu doczesnym (na ziemi) – są mu przypisane określone cele, realizowane dzięki wykształceniu, cnotcie lub szlachetnym obyczajom i religijności (ich zadatki są wpisane w ludzką naturę, jednak wymagają rozwijania, czyli wykształcenia).

Komeński postrzegał dziecko jako istotę nieukształtowaną, nieokreśloną w człowieczeństwie, obdarzoną w potencje, które wymagają odpowiedniej stymulacji i wiedzy. Z założenia tego wynika konieczność oddziaływania na dziecko i kształtowania go. Staje się to koniecznością rozwojową („Wszystkim, którzy urodzili się ludźmi, potrzebne jest wykształcenie”), siłą konstytuującą człowieczeństwo, a jednocześnie – dającą przewagę nad innymi („Niechaj więc nikt nie wierzy, by ktoś mógł być naprawdę człowie-

kiem, jeśli się nie nauczył postępować jak człowiek, to jest jeśli nie został wykształcony w tym, co czyni go człowiekiem”, Komeński 1956: 57).

Kolejne założenia dotyczą wrodzonych potencji człowieka. Komeński twierdził, że istocie ludzkiej z natury przynależne są, tzn. dane przez Boga, mądrość – „każdy człowiek rodzi się ze zdolnością zdobywania wiedzy o rzeczach” (1956: 44) – i pęd do wiedzy. Autor wierzy w nieograniczone możliwości umysłu w zakresie budowania wiedzy:

Myśl nasza bowiem nie tylko chwyta to, co bliskie, ale przybliża też ku sobie to, co oddalone (czy to w przestrzeni, czy to w czasie), wznosi się w górę ku temu, co wzniosłe, śledzi to, co utajone, odsłania, co zakryte, sili się nawet na zgłębienie tego, co niezgłębione; tak dalece nieograniczona jest i bezkresna (Komeński 1956: 44).

Mądrość stanowi zatem potencję typowo ludzką, która umożliwi dotarcie do cząstki wiedzy boskiej, zapewniającej uprzywilejowanie i przewagę człowieka w świecie (Florczykiewicz, 2016). Pełna poznawalność świata staje się możliwa poprzez doświadczenie i obserwację powiązane ze zmysłami. Wszechwiedza jest dostępna ludziom w różnym stopniu. Jak pisze Sztobryn, istnieją indywidualne różnice między ludźmi, którzy mogą stać się mądrymi w zakresie danym im z natury, ale nie jednakowo dostępnym (Sztobryn, 2015: 93-94).

Wiek młodzieńczy jest uważany przez Komeńskiego za najważniejszy dla wychowania. W nim pokłada on największe nadzieje, łącząc go z otwartością na doświadczenia i zdolnością do pochłaniania wiedzy. Koncepcja natury człowieka odwoływała się do potencji rozwojowych, rozumianych jako wewnętrzne ukierunkowanie na przewycięzanie własnych słabości i dążenie do doskonałości poprzez rozwój umysłowych i fizycznych sprawności (Suchodolski, 1956). Człowiek był postrzegany w perspektywie przemiany i rozwoju (Sztobryn, 2015).

Komeński, wskazując na konieczność rozwijania człowieczeństwa, nie rozdziela wychowania od kształcenia. Traktuje je jako permanentny proces nabywania wiedzy, tj. wykształcenia, trwający od wczesnego dzieciństwa do śmierci. W jego poglądach odnajdujemy aktualną dziś ideę wychowania/ kształcenia przez całe życie. Kiedy wyznacza siedem okresów życia człowieka, każdemu z nich przyporządkowuje cele wychowawcze,

uwzględniając zasadę indywidualizacji wychowania i jego dostosowania do potrzeb rozwojowych (Komeński, 1973: 103).

Teoria wychowania Komeńskiego zawiera postulaty, odnoszące się do tego wychowania charakteru, celów, treści i metod. W jego przekonaniu kształcenie powinno być powszechne, co wyraził w słowach: „Pożądane więc jest, aby wszyscy uczyli się wszystkiego i całkowicie” (Komeński, 1973: 9). Jest to postulat „pełnego wykształcenia pełnego człowieka”, czyli osiągnięcia wszechwiedzy. Jej przejawem miała być wszechstronna kultura, obejmująca znajomość świata fizycznego, społecznego i rządzących nimi prawidłowości, szczególnie odnoszących się do myślenia, komunikacji i relacji społecznych, oraz umiejętność przedstawiania obiektywnych interpretacji sytuacji i zdarzeń, opartych na wiedzy (Komeński, 1973: 12-13).

Komeński postulował nauczanie pogładowe oparte na obserwacji natury. Pragnął, aby dziecko dochodziło do wiedzy przez poznanie samych rzeczy, a nie cudzych spostrzeżeń na ich temat i świadectw o nich. Doceniał jednak rolę książek i innych środków nauczania. Sformułował zasady dydaktyczne i metody, które miały przybliżyć realizację celów wychowania. Odwoływał się również do klimatu szkoły, postulując, aby budowała ona przyjazne uczniowi środowisko, co zoptymalizuje proces kształcenia. Wśród zasad nauczania wymieniał

swobodę, aby wszystko uczynić przyjemnym i pogodnym, jak gdyby w zabawie, tak aby tok nauczania ludzi można było nazwać szkołą-zabawą (Komeński, 1973: 109).

Proponowaną przez Komeńskiego filozofię wychowania i kształcenia cechuje wysoki radykalizm, wyrastający poza ówczesne poglądy. Przykładami tego są: postulat dotyczący prawa człowieka do kształcenia, podkreślanie zdolności do samowychowania i samokształcenia (Sitarska, 2014c: 125), czy postulat powszechności edukacji, który – poprzez zawartą w nim ideę jednolitego programu dla wszystkich uczących się – był wyrazem sprzeciwu wobec szkolnictwa elitarnego (Suchodolski, 1956: XCVIII). Te hasła odnajdujemy dziś w psychologii pozytywnej, której postulaty odnoszą się do zapewniania wspomnianego wcześniej dobrostanu psychicznego, będącego odpowiednikiem szczęścia. Komeński, nie poprzestając na teorii, opracował koncepcję systemu wychowania trwającego przez całe życie i dla każdego etapu wyznaczył zadania wychowawcze i dydaktyczne.

Nieodłączną częścią procesu edukacyjnego jest nauczyciel, traktowany jako wzór osobowy: „aby każdy z nich był taki, jakimi ma uczynić innych”, „jakimi chcielibyśmy, aby stała się cała ludzkość” (Komeński, 1973: 107). Wagę należy przywiązywać do jego kompetencji wychowawczych i dydaktycznych, na które składa się wiedza i umiejętności w zakresie organizacji wychowania i kształcenia, w tym znajomość celów, środków i metod. Ogromne znaczenie przypisuje się zaangażowaniu nauczyciela, jako czynnikowi warunkującemu efektywność wychowania.

Większość aspektów promowanego przez Komeńskiego ideału nauczyciela jest aktualna również współcześnie. W jego wyobrażeniu nauczyciel jest osobą przyjaźnie nastawioną do ucznia, zaangażowaną w jego rozwój, traktującą go podmiotowo:

Nauczyciele zaś: jeśli są przystępni i uprzejmi, jeśli żadną szorstkością nie zrażają do siebie umysłów, lecz pociągają je ojcowskim uczuciem, zachowaniem się i słowem (...), jeżeli do uczniów odnoszą się serdecznie, łatwo pozyskają ich serca, tak że dzieci będą bodaj, że chętniej w szkole przebywać niż w domu (Komeński 1956: 139).

Krytyka szkoły podstawą radykalnych zmian w wychowaniu i kształceniu

W zamierzeniach Komeńskiego opis rzeczywistości edukacyjnej miał się stać podstawą do formułowania twierdzeń dla praktyki wychowania. Część z nich – na przykład te dotyczące powszechności kształcenia, indywidualizacji nauczania i koncentracji na rozwoju człowieka – znalazła zastosowanie w obecnych czasach, tworząc ją obiektywną, uniwersalną i – zdawać się może – ponadczasową. Pozwalają one na ukazanie uniwersalności poglądów wielkiego pedagoga i reformatora szkoły, uznawanego za twórcę naukowej pedagogiki.

Analiza poglądów Jana Amosa Komeńskiego odnoszących się do wychowania ujawnia wiele nowatorskich, jak na współczesne mu czasy, propozycji. Bazowały one na ideach naturalizmu i indywidualizmu, zmierzały do odnowy szkoły, były postulowaniem radykalnych zmian w praktyce wychowania. Komeńskiego krytyka szkoły dotyczyła formalizmu, encyklopedyzmu oraz nierespektowania przez nią możliwości i potrzeb rozwojowych dziecka. Nie kryła się za nią całkowita negacja szkoły jako instytucji wychowującej i kształcącej. Komeński, budując swoją koncepcję szkoły, oparł

ją na krytyce szkoły tradycyjnej – średniowiecznej – jako systemu bezdusznego, niszczącego i wypaczającego psychikę oraz intelekt dziecka. Upatrywał przyczyn zacofania szkoły w stosowanych w niej metodach nauczania (Muszyński, 2015).

W koncepcji Komeńskiego, podobnie jak w poglądach współczesnych, kształcenie ujmowane było holistycznie. W jego zakres włączano zarówno kształcenie moralne, jaki nauczanie, traktując je łącznie jako proces ukierunkowany na rozwój dziecka. Wychowanie stanowi kontekst dla problematyki kształcenia i ukierunkowane jest na wspieranie rozwoju jednostki, kształcenie zaś postrzegane jest jako jego element.

Koncepcje skoncentrowane na dziecku postulowały ideę indywidualizacji procesu kształcenia, wskazując na odrębność i неповtarzalność każdego człowieka. Podkreślano prawa dziecka do samostanowienia, autonomicznego rozwijania zainteresowań, nieskrępowanej eksploracji świata. Konsekwencją tego podejścia był postulat odejścia od zasady dominacji nauczyciela na rzecz podmiotowego traktowania dziecka. Niektórzy, tak jak Neill, proponowali przyjęcie zasady równości wszystkich uczestników procesu wychowania, całkowicie znoszącej hierarchię i dominację nauczyciela (Smolińska-Thesis, 2012: 14).

(...) [Z]abraliśmy się do stworzenia szkoły, w której dzieci miałyby wolność bycia sobą. W tym celu musieliśmy zrezygnować z wszelkiej dyscypliny, wszelkiego pouczenia, udzielania rad, z wszelkich nauk moralnych i religijnych pouczeń (Neill, 1991: 31).

Podkreślano konieczność dopasowania nauczania do potrzeb ucznia i tempa jego rozwoju, negując jakiegokolwiek próby przyspieszania tego procesu. Wychowanie miało więc respektować spontaniczność i aktywność dziecka, uwzględniać poziom jego rozwoju poznawczego, emocjonalnego i społecznego, jak również aktualne zainteresowania i problemy. Uważano, że dziecku należy zapewnić wolność, możliwość bycia sobą i autentycznego wyrażania siebie (Florczykiewicz, 2018).

Komeński był pierwszym pedagogiem, który – budując wizję szkoły kształcącej – wychodził od ucznia, jego zdolności do poznawania i przeżywania świata. W swoich koncepcjach dydaktycznych uwzględniał zasadę dostosowania szkoły do psychiki dziecka, tj. potrzeb i możliwości jego umysłu. Dostrzegał odmienność ludzi, ujawniającą się w ich zróżnicowanych

możliwościach. Traktował ją jako nadmiar lub niedobór naturalnej harmonii, nazywając – „różnorodnością uzdolnień” (Komeński, 1956: 98). Przyjmował istnienie w człowieku zadatków wrodzonych, które należy rozwijać:

Nie trzeba zatem człowiekowi dostarczać niczego z zewnątrz, lecz to, co sam w sobie w nierozwiniętej formie posiada, trzeba jedynie wydobyć z ukrycia (Komeński, 1956: 45).

Dostrzegał potrzebę rozwijania człowieczeństwa, na które – jego zdaniem – składają się: wykształcenie (wiedza), cnota lub szlachetne obyczaje i pobożność (Komeński, 1956: 41). Sposobem wspierania wszechstronnego rozwoju było u Komeńskiego „staranne i przewidujące wychowanie młodzieży”, rozumiane jako uchronienie jej od „zepsucia świata” (Komeński, 1956: 19). Proponował zatem kształcenie dyrektywne, prowadzenie młodzieży do osiągnięcia zamierzonego ideału, dawanie jej konkretnych wskazówek.

Dla Komeńskiego wychowanie jest koniecznością: człowiek staje się człowiekiem tylko dzięki wychowaniu, które – odwołując się do celów zewnętrznych – nie stoi w sprzeczności z samowychowaniem, traktowanym jako metoda rozwoju alternatywna w stosunku do nauczania.

Komeński rozdzielał odpowiedzialność za wychowanie między szkołę i rodziców.

Oprócz wychowania uwagę pedagogów zajmowało kształcenie i jego organizacja, która bezpośrednio określała ramy formalne szkoły. Komeński dostrzegał wartość natury, proponował nauczanie oparte na jej obserwacji, a nawet wzorowanie na niej ustroju szkolnego. Budując wizję nowej szkoły, zalecał, aby werbalizm w nauczaniu zastąpić doświadczeniem, bierność ucznia – jego aktywnością, przymus szkolny – odwoływaniem się do wolnej woli i radosnych doznań. Szkoła miała przygotowywać do życia, być miejscem wielostronnej aktywności uczniów, a zatem udział w oferowanych aktywnościach powinien zaspokajać ich naturalne potrzeby i być dla nich atrakcyjny.

Kolejną ważną dla wychowania kwestią jest koncepcja człowieka jako posiadającego wrodzone potencje kreatywne, pozwalające mu na radzenie sobie z problemami i podejmowanie nowych wyzwań. Komeński głównym punktem swojej filozofii uczynił zagadnienie wszechstronnej poznawalności świata. Jego teorie głosiły wszechmądrość osiągalną dla człowieka

oraz wszechstronność wiedzy o świecie. Zakładał, że umiejętność rozumowego poznawania świata i zdobywania nad nim panowania zostały człowiekowi dane przez Boga.

Kluczowe dla koncepcji i poglądów Komeńskiego jest założenie, że dziecko jest z natury dobre, należy koncentrować się na jego mocnych stronach i pozytywnych cechach, by móc uczynić je przedmiotem rozwoju. Wskazywał na „pierwiastki szlachetności” tkwiące w młodzieży oraz istnienie w dzieciach „pierwotnego stanu prostoty, łagodności, pokory, czystości, posłuszeństwa (Komeński, 1956: 22). Przyjmował istnienie dobra i pozytywnych cech w każdym dziecku i jednocześnie twierdził, że natura człowieka jest deformowana przez społeczeństwo – rodziców i nauczycieli.

Myśl pedagogiczna Jana Amosa Komeńskiego wyłoniła się na podłożu krytyki XVII-wiecznej szkoły tradycyjnej. Uwagę zwraca przede wszystkim jej rewolucyjność w stosunku do założeń istniejących systemów.

Założenia reformy edukacji

Uniwersalizm tez głoszonych przez Jana Amosa Komeńskiego – uznawanego za jednego z twórców nowożytnej pedagogiki – przyczynia się do niesłabnącego zainteresowania jego myślą pedagogiczną. Poglądy zmierzające do wszechwiedzy wskazują na idee uczenia się przez całe życie, a środkami umożliwiającymi ich realizację są kolejne reformy edukacji. Komeński odnosi się do

wszystkich rzeczy, które są konieczne dla wszystkich ludzi, pragnących być mądrymi, tak aby ludzie, widząc w pewnym świetle cele wszystkich i środki do tych celów wiodące oraz właściwy sposób ich użycia, stali się zdolni do kierowania wszystkiego, co posiadają, ku dobrym celom, a kto to czyni, ten jest mądry (Komeński, 1964: 582).

Wszechstronna i pożyteczna wiedza staje się podstawą teorii wychowania i kształcenia. Obejmuje zarówno wskazania dla praktyki edukacyjnej, odnoszącej się do rzeczywistości wychowawczej i dydaktycznej, jak i argumenty pomocne w dyskusji z innymi koncepcjami. Stanowi system twierdzeń i uogólnionych sądów na temat warunków rozwoju człowieka i społeczeństwa, zawierający koncepcję świata, natury człowieka i rządzących nimi praw. Nieodzowne stało się więc utworzenie swoistej struktury edukacyjnej, polegającej na opracowaniu koncepcji szkolnictwa, obejmują-

cego reformę programową szkoły średniej, opracowanie podręczników do gimnazjum (Kurdybacha, 1958).

Łukasz Kurdybacha, analizując propozycję organizacji szkolnictwa, zauważył, że Komeński – dystansując się wobec współczesnych mu poglądów o konieczności szybkiego przysposobienia zawodowego – postulował objęcie dziecka od lat najmłodszych wszechstronnym kształceniem ogólnym, rozwijanie jego inteligencji, wyobraźni i pamięci. Analogicznie do współczesnej koncepcji edukacji proponowane przez niego kształcenie w szkole elementarnej obejmowało przedmioty niezbędne do ogólnego rozwoju dziecka. Program szkoły elementarnej nie przygotowywał wprawdzie do kształcenia uniwersyteckiego, jednak ideą – co warto podkreślić – było przygotowanie dziecka do wolności, odczuwania radości z życia, przekształcania rzeczywistości oraz – ukształtowanie w nim postawy ustawicznego doskonalenia się (Kurdybacha, 1958).

Idee, na których opierała się opracowana przez Komeńskiego koncepcja reformy edukacji, określały zasady logicznego powiązania między prezentowanymi treściami, tak aby

wszystko wypływało z tych samych zasad, wszystko zmierzało do tych samych celów, między jedną a drugą gałęzią wiedzy panowała ciągłość (za: Kurdybacha, 1958: 23).

Kurdybacha przypisuje tej idei wychowania dążenie do likwidowania podziałów społecznych i religijnych:

wychowany bowiem w jej duchu człowiek miał być zdolny do badania świata i zachodzących w nim zjawisk przy pomocy doświadczeń zmysłowych i rozumu, co miało prowadzić do ścisłości myślenia i do obalenia wszystkich fałszywych wyobrażeń oraz zjednoczenia całej ludzkości (Kurdybacha, 1985: 25).

Adekwatność tych idei do założeń współczesnej koncepcji edukacji jest niekwestionowana.

Podsumowanie

Nowatorstwo myśli Jana Amosa Komeńskiego, który – wybiegając w przyszłość – stał się niewątpliwie prekursorem założeń przyjmowanych we współczesnych nurtach pedagogicznych, pozwala na ukazanie uniwersalności jego poglądów. Rzeczywistość edukacyjna przedstawiona przez Komeńskiego to rzeczywistość intencjonalna, będąca wizją człowieka i prawidłowości dotyczących jego wychowania i rozwoju (Florczykiewicz, 2019). Postulaty powszechności kształcenia, indywidualizacji, koncentracji na rozwoju jednostki oraz sformułowane zasady dydaktyczne znalazły zastosowanie w czasach współczesnych i stanowią podstawy dzisiejszej myśli pedagogicznej. Mają swoje miejsce we współczesnej edukacji i wyrażają się poprzez: określanie standardów kształcenia i wyznaczanie wartości; postrzeganie kształcenia jako konieczności rozwojowej, opartej na potencjach (zasobach); przyjazne nauczanie; budowanie relacji nauczyciel – uczeń na zaufaniu i wzajemnym szacunku, a wizji szkoły – z uwzględnieniem ucznia, jego potrzeb i zdolności.

Bibliografia

- Diener Ed, Lucas Richard E., Oishi Shigehiro, *Dobrostan psychiczny. Nauka o szczęściu i zadowoleniu z życia*, w: J. Czapiński (red.), *Nauka o szczęściu, zdrowiu, sile i cnotach człowieka*, Warszawa 2005.
- Florczykiewicz Janina, *Drogi prowadzące do wiedzy o człowieku i otaczającym go świecie w twórczości Jana Amosa Komeńskiego*, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika” 2016, t. III, s. 53-62.
- Florczykiewicz Janina, *Rzeczywistość edukacyjna w poglądach Jana Amosa Komeńskiego – treściowy aspekt komeniologii*, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika” 2019, t. VI, s. 81-90.
- Florczykiewicz Janina, *Szczęście w poglądach Komeńskiego i koncepcjach psychologii pozytywnej – poszukiwanie analogii*, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika” 2021, t. VIII, s. 27-35.
- Florczykiewicz Janina, *Znaczenie obecność myśli pedagogicznej Jana Amosa Komeńskiego w prądach i kierunkach Nowego Wychowania*, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika” 2018, t. V, s. 33-42.
- Komeński Jan Amos, *O człowieku i użytkowniku tego świata*, w: J.A. Komeński, *Pisma wybrane*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1964.
- Komeński Jan Amos, *Pampaedia*, Wrocław 1973.
- Komeński Jan Amos, *Wielka dydaktyka*, Wrocław 1956.
- Kurdybacha Łukasz, *Rola Komeńskiego w Europie XVII wieku*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1958, nr 1.

- Maslow Abraham, *Motywacja i osobowość*, Warszawa 1990.
- Muszyński Heliodor, *Komeńskiego koncepcja szkoły*, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika” 2015, t. II.
- Sitarska Barbara, *Humanizm Jana Amosa Komeńskiego*, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika” 2014c, t. I, s. 149-173.
- Sitarska Barbara, *Wychowanie i samowychowanie w myśli filozoficznej Jana Amosa Komeńskiego*, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika” 2014c, t. I, s. 119-140.
- Smolińska-Thesis Barbara, *Dziecko w szkole – szkoła w służbie dziecku*, „Przegląd Pedagogiczny” 2012, 1.
- Suchodolski Bogdan, *Wstęp*, w: J.A. Komeński, *Wielka dydaktyka*, Wrocław 1956.
- Sztobryn Sławomir, *Jan Amos Komeński (1592-1670) jako przedstawiciel nowożytnej filozofii wychowania*, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika” 2015, t. II, s. 91-100.
- Sztobryn Sławomir, *Rzeczywiste i nierzeczywiste w edukacji, w kontekście narracji historycznej*, w: S. Sztobryn, K. Kamiński (red.), *Rzeczywistość edukacyjna. Tropy i wątki interpretacyjne*, Łódź 2013.